

PRIMELE MENTIUNI PRIVIND DEOSEBIRILE DIALECTALE ÎN CADRUL LIMBII ROMÂNE

NICOLAE SARAMANDU

Observațiile privind diferențele dialectale în cadrul limbii române au o tradiție de peste trei secole și jumătate. Prima atestare în acest sens apare la 1648, în *Predoslovia cătră cetitori la Noul Testament de la Bălgrad*, semnată de mitropolitul Simion Ștefan. Preocupat de formarea limbii literare unice pentru toți românii, eruditul cărturar semnală faptul că „rumânii nu grăescu în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip”. Acestei situații i se dă o explicație de ordin extern: fiind răspândiți în mai multe „țări”, românii „și-au mestecat cuvintele cu alte limbi”¹.

O altă mărturie, tot din prima jumătate a secolului al XVII-lea, o găsim în *Lexiconul heptaglot de la Oxford*, a cărui datare se fixează între 1605–1645 (1655)², unde se menționează, pentru prima dată, repartitia geografică a unor termeni în dacoromână, delimitându-se două mari arii: *moldavă* (m) și *valahă* (v) [= munteană]: *ai* (m) – *ostroi* [= usturoi] (v), *curechi* (m) – *varză* (v), *țanut* (m) – *județ* (v)³. Menționăm faptul că în coloana românească a *Lexiconului* apar câteva cuvinte aromânești, între care *azboair* vb. ‘zbor’, (*mi*) *aștergu* ‘(mă) șterg’, (*mi*) *arup* ‘(mă) rup’, *arnisire* ‘negare, refuz’, *mes* ‘lună (de zile)’, studiate de Grigore Nandriș în *Elemente aromâne în Lexiconul heptaglot de la Oxford* (în „Noul album macedo-român”, Freiburg I. Br., 1959, p. 243–264)⁴. Întemeindu-se pe asemenea atestări, Grigore Nandriș consideră că autorul coloanei românești din *Lexicon* ar fi un aromân din Bucovina, unde în perioada respectivă exista o colonie numeroasă de aromâni⁵.

¹ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I (1508/1716), București, 1903, p. 170.

² Cf. G. Mihăilă, *Cel mai vechi glosar cuprinzând cuvinte aromânești*, în SCL, LVIII, 2007, nr. 1, p. 139.

³ Cf. Andrei Avram, *Cele mai vechi mențiuni referitoare la deosebiriile dialectale din cadrul dacoromânei*, în SCL, XXX, 1979, nr. 6, p. 546–547.

⁴ Aceste cinci cuvinte au fost reexamineate, fiind considerate „sigur românești” de G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 141–143.

⁵ „În Moldova de sus (Bucovina) a existat la finea secolului al 16-lea și prima jumătate a secolului al 17-lea o colonie numeroasă de albanezi (arnăuți) și aromâni”, Grigore Nandriș, *op. cit.*, p. 245. Originea aromână a autorului coloanei românești din *Lexicon* a fost admisă de G. Mihăilă: „Dintr-un astfel de mediu va fi provenit și autorul coloanei românești din *Lexicon*” (G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 143).

În prefața la o culegere de predici de propagandă calvină, *Sicriul de aur*, tipărită la Sebeș în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (1683), editorul, Ioan Zoba din Vinț, menționează că a folosit în text termeni din graiul local, semnalând, pentru câțiva dintre ei, corespondenții din alte regiuni: *în alian, hasnă, alduială* în graiul local, față de *împotrivă, folos, blagoslovenie* în alte graiuri⁶.

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea datează primele mențiuni, datorate cronicarilor Miron Costin și Constantin Cantacuzino Stolnicul (care afirmă că i-a cunoscut personal pe cuțovlahi, adică pe aromâni) privind comunitatea de origine și de limbă a românilor din nordul și din sudul Dunării⁷.

La începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir rezervă spații largi, în operele sale scrise în română sau în latină, considerațiilor referitoare la limba română și dialectele ei. Amintindu-l ca sursă de informare pe scriitorul bizantin Laonic Chalcocondil, Dimitrie Cantemir relevă originea comună a românilor nord-și sud-dunăreni: „Cuțovlahii din țara grecească [...] dintr-aceiași romani ai lui Traian să fie, nu numai limba și graiul, ce și a tuturor vremilor istorie mărturisesc” (Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, citat după Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, Imprimeria Națională, 1932, p. 46).

În ceea ce privește româna vorbită în nordul Dunării, învățatul domn moldovean consideră că Transilvania și Muntenia se aseamănă sub raport dialectal, opunându-se Moldovei. El menționează câteva particularități fonetice și lexicale prin care graiul din Moldova se deosebește de cel din Muntenia: *ĝ, đ (giur, Dumnedzeu)* față de *j, z (jur, Dumnezeu)*, formele moldovenești *acmu, acela*, față de cele muntenești *acuma, ahăla*. De asemenea, Dimitrie Cantemir menționează fenomenul palatizării labialelor, caracteristic graiului din Moldova și prezent îndeosebi în rostirea femeilor: „Femeile moldovence au o pronunțare deosebită de a bărbaților, căci schimbă silabele *bi* și *vi* în *ghi*, ca *bine* (bene) – *ghine*, *vie* (vinea) – *ghie*; *pi* în *chi*: *pizma* (invidia) – *chizma*; *piatră* (petra) – *chiatră*; *m* inițial la litera *ng*, de unii greu de pronunțat, ca *mie* (mihi) – *nghie* etc.” (Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere de G. Pascu, ediția a doua, București, 1938).

Constatările de felul celor de mai sus se îmbogățesc și se aprofundează la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, când apar primele scrieri științifice consacrate limbii române și dialectelor ei.

Dintre reprezentanții Școlii Ardelene, Samuil Micu (1745–1806) face referiri, cel dintâi, la situația dialectală din limba română, continuând preocupările în această direcție ale înaintașilor. În *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* (1796), Samuil Micu, afirmând unitatea limbii române vorbite în nordul și în sudul Dunării, relevă unele particularități ale vorbirii aromânilor, numiți *țințari*, din cauză că rostesc *ți* în loc de *ci*. Deosebirile care se constată în lexic se explică prin împrumuturile din limbi străine: cuvinte „slavonești” la românii din nordul Dunării, grecești la cei din sudul Dunării.

⁶ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 273.

⁷ Cf. Grigore Brâncuș, *Informații despre aromâni în cultura noastră veche*, în „Studia linguistica et philologica. Omagiu profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani”, București, Editura Universității, 2011, p. 141–143.

Format în ideologia Școlii Ardelene, învățatul de origine aromână Gheorghe Constantin Roja (1786–1847) afirmă, la rândul său, unitatea lingvistică a românilor nord și sud-dunăreni. În 1809, G. C. Roja publică la Buda, *Măestria ghivăsirii românești cu litere latinești, care sânt literele românilor ceale vechi*, în care se pronunță pentru o limbă literară comună și o scriere comună, cu alfabet latin, pentru românii din nordul și din sudul Dunării. În prefața lucrării, intitulată *Cuvânt către români*, după ce vorbește de faptul că limbile nu sunt unitare, în cadrul lor formându-se dialecte, Roja precizează că româna „în doao dialecte, adecă în cea dincoace de Dunăre și cea din colo de Dunăre se împarte, aceasta cu grecești, ceaia cu schiavonești cuvinte [...] e amestecată” (p. 6). În continuare, Roja ni se relevă ca un veritabil precursor al dialectologiei românești: „ci și aceste îmbe dialecte [...] ale sale iarăși desbinate dialecte au, precum e dialectu[l] voscopolitan, grabovean, gremostean, gopistan, mețovitean sau epirotean, moldovean, transilvănean, bănățean, cel din Ungaria pre lângă Criș și altele” (*ibidem*). În textul grecesc al prefeței apar în plus, dialectul „muntean sau din Valahia” (p. 7) pentru româna din nordul Dunării, dialectul moloviștean pentru româna din sudul Dunării. Semnalăm faptul că Roja folosește pentru prima oară termenul *dialect* și că a identificat, pentru dacoromână, patru din cele cinci subdialecte recunoscute în prezent: *moldovean*, *muntean*, *bănățean*, *crișean*. Revelatoare este și menționarea, pentru prima dată în istoria disciplinei noastre, a graiurilor dialectului aromân.

Considerații ample privind diferențele dialectale din cadrul limbii române întâlnim la Petru Maior în *Disertațiune pentru începutul limbei românești*, inclusă în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* (Buda, 1812). Autorul subliniază caracterul unitar al limbii române din nordul Dunării, ai cărei vorbitori se înțeleg între ei chiar dacă există unele diferențe, îndeosebi de ordin fonetic: „Măcar că limba românilor e împărțită în mai multe dialecte, a căror osebire mai vârtos stă în pronunția sau răspunderea unor slove, totuși românii cei dincoace de Dunăre toți se înțeleg laolaltă”. Unitară este, în ciuda diferențelor dialectale, și româna vorbită în sudul Dunării: „Asemenea se întâmplă și întră românii cei dincolo de Dunăre, că și între ei sânt mai multe dialecte, măcar că ei întru pronunția toți sânt uniți”. Petru Maior consideră, la fel ca Samuil Micu, că dificultățile de înțelegere între românii din nordul Dunării și cei din sudul Dunării sunt determinate de „mulțimea cuvintelor celor grecești cu care e acoperit [dialectul românilor celor dincolo de Dunăre]”. În introducerea scrisă în limba latină la *Lexiconul de la Buda* (1825) vorbește de aromâni, pe care-i numește *Valachi Daciae Aurelionae*, alături de dacoromâni, numiți *Valachi veteris Daciae*, relevând câteva particularități din vorbirea celor dintâi: păstrarea diftongului *ea* (*feata*), *u* final plenison, fonetismele *tse*, *tsi*, *dze*, *dzi* pentru *ce*, *ci*, *ge*, *gi* etc.

Institutul de Lingvistică
al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”